

İSRAİL'DE ETNİK VE DİNÎ AZINLIKLAR

Riad Domazeti

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Mart 2017

Araştırma 36

Giriş

İşgal ettiği Filistin toprakları üzerine kurulmuş olan İsrail, her ne kadar askerî ve ekonomik anlamda güçlü bir görünüme sahip olsa da iç dinamikleri itibarıyla homojen bir yapıda olmadığı için toplumsal olarak bazı temel problemlerle karşı karşıyadır. İsrail'deki Yahudi topluluğu öncelikle kendi içinde bölünmüş bir görünüm arz etmektedir. Bilhassa İspanya kökenli Sefaradlar ile Doğu ve Orta Avrupa kökenli Eşkenaziler arasında ciddi bir toplumsal ayrışma bulunmaktadır. Buna ilave olarak, Yahudi vatandaşları içerisinde laik, ortodoks veya dindar ayrımı da çok bariz bir şekilde fark edilmektedir. Dindarlar ve laikler içerisinde de birçok ayrımın söz konusu olduğu ülkede, bir de Afrika kökenli Falaşalar ile yerli nüfus arasında bir ayrımcılık yaşanmaktadır. Çoğu zaman Arap ülkeleriyle yaşanan çatışma ve ihtilaflar, İsrail içindeki bu toplumsal farklılıkların gündem

oluşturmasına mani olmaktadır. Alt gruplar arasında birçok ihtilaf ve çatışma yaşayan kesimler siyaset, eğitim, sosyal haklar, kültürel yaşantı ve benzeri konularda da eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca işgal ettiği topraklardaki büyük Arap nüfusun da eklenmesiyle İsrail'in heterojenliği konusu daha da tartışmalı bir hal almıştır.

İsrail'de azınlıklarla ilgili tartışmalar başlarda güvenlik ve İsrail varlığını kabul edip etmeme çerçevesinde yapılırken, 1967 sonrası gelen yeni işgallerin ardından farklı bir boyuta taşınmıştır. Zira artık bu topraklarda yerleştiğine dair bir kanaatle hareket eden İsrail, bu konuyu kendi içerisinde bir hak ve özgürlükler tartışması çerçevesinde yürütmeye başlamıştır. 1990'lı yıllarda ve sonrasında, Oslo barış sürecinin de etkisiyle Müslüman Araplar özelinde ve

İNSAMER
İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

azınlıkların genelinde, hatta kendilerini liberal olarak tanımlayan Yahudiler arasında dahi, azınlıkların haklarını koruma ve gözetme adına ortak sivil toplum kuruluşları, dernekler ve araştırma merkezleri kurulduğu görülür. Öyle ki artık İsrail’deki azınlıklar meselesi, devletin varlığı veya haklılığı meselesinden ziyade, İsrail’deki azınlıkların dünyadaki genel azınlık hakları çerçevesinde belirlenen haklardan hangilerine sahip olması gerektiği üzerine şekillenmeye başlamıştır. Bu çalışma, İsrail’deki azınlıkları nüfus, köken, toplumsal hayata katılımları ve yapıları üzerinden tanımayı hedeflemektedir.

İsrail, işgal ettiği Filistin topraklarında 1948 yılında kuruluşundan itibaren sürekli yayılmacı ve işgalci yönü ile ön planda olduğu için, yayıldığı coğrafyayı ve dinamiklerini tam olarak tespit edebilmek zordur. 1948 yılında ilan ettiği sınırlarını genişletmeye çalıştığı, sürekli yeni topraklar işgal ettiği ve bünyesine yeni kalabalıkları eklediği için, İsrail’de azınlıklar konusunu incelemek geniş kapsamlı bir araştırmayı gerektirmektedir. Ayrıca öz vatanları olan topraklarda azınlık konumuna düşen insanları ele almak, kavramlaştırmak ve bir çerçeveye oturtmak da bütün bu sebeplerden ötürü bir hayli zordur. Dolayısıyla bu çalışmada azınlık olarak tarif edilen gruplar, aslında yaşadıkları toprakların bizzat sahipleri olup 1948 yılında işgal devleti İsrail’in kuruluşundan sonra fiilî olarak azınlık konumuna düşen halklardır.

Bölgedeki diğer siyasal yapılardan farklı olarak İsrail denilen yapı, bölgenin yerleşik bir halkının kurtuluş savaşı vermesi ile değil, dünyanın farklı bölgelerinden insanların buraya yığılması ile oluşturulmuştur. İsrail’deki Yahudi nüfusu Avrupa, Amerika, eski SSCB ve az da olsa Afrika ülkelerinden gelenlerden oluşmaktadır. Dolayısıyla İsrail Yahudileri her ne kadar aynı dinden olsalar bile geldikleri yerlerden etkilenmiş, buraların yerel toplumsal kodlarına ve zihniyetine sahip, bu kodlara göre sosyal çevre edinen, iş yapma biçimleri bu kodlara göre şekillenen, ayrı toplumsal reaksiyonları olan fertler ve gruplardır. İsrail vatandaşı Yahudiler ayrıca hem dini yaşayış ve uygulamaları hem de işledikleri her türlü ihlalin

bir şekilde meşrulaştırılması sebebiyle dünya kamuoyunun gözünden her zaman kaçırılmıştır.

İsrail’de Azınlık Kavramını Belirlemenin Güçlüğü

İşgal devleti İsrail söz konusu olduğunda, azınlıklar kavramını ele almak veya bu konuda genel bir bakış açısı ortaya koymak yahut araştırma yapmak oldukça zordur. Burada her şeyden önce kendi topraklarında doğup büyüyen insanların azınlık durumuna düşürülmesi gibi çarpık bir durum bulunmaktadır. Toprakları ellerinden alınan bu insanların ne düşündüğü ile kimse ilgilenmemiş, azınlığa düşen bu insanların yeni kurulan “devlete” nasıl baktıkları ve bu durumu ne ölçüde kabul ettikleri de tartışılmamıştır. Ayrıca İsrail’in bu azınlıklara nasıl baktığı ve toplumdaki konumlarını hangi düzeyde tuttuğu da hiç sorgulanmamıştır. Dolayısıyla bu konuda yapılan çalışmalarda meselenin önce kavramsal tartışma çerçevesini belirlemek gerekmektedir.

İsrail’deki etnik ve dinî azınlıkları tanımlamak için literatürde birçok farklı kavram kullanılmaktadır. İsraili Araplar, İsraili Filistinliler, İsraililer, Filistinliler ve Araplar gibi terimler, kimin hangi siyasal ve kültürel anlamda kullandığına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

İbrani Üniversitesi’nden Dr. Rafi İsrail, Arap azınlığın kimliğini dört eksenle ele almaktadır. Bu dört eksenin her biri ayırt edici özellikler içerse de çoğu zaman birbiriyle kesişmektedir. İsrail içerisinde yaşayan Arapların kimliğini şekillendiren dört üst kavram bulunmaktadır. Genişleyen halkalar halinde düşünüldüğünde İsrailcilik, Filistinlilik, Araplık ve Müslümanlık birbirini kapsayan, iç içe geçmiş kimliği belirleyen unsurlardır.¹ İsrail’deki azınlıklar konusunun bir diğer problemi ise, İsrail’in kendini bizzat dinî bir terminoloji ile açıklamaya çalışmasıyla alakalıdır. Kuruluş belgesinde, İsrail’i “Yahudi yurdu” olarak belirtip postmodern azınlık varlığını ve eşit vatandaş ilkesini inkâr eden mevcut yönetim, kendi azınlık kavramını dayatarak uluslararası hukuka da meydan okumaktadır. Bununla ilgili ilginç bir gelişme 2 Ekim 2013 tarihinde yaşanmıştır. 21 Yahudi, nüfus kaydı işlemleri sırasında milliyetle

İlgili kısımda “İsraili” yazılması için Yüksek Temyiz Mahkemesi’ne başvurmuştur. Mahkeme, İsraili kimliğinin varlığına dair kanıt olmadığını savunarak başvurunun reddine hükmetmiştir. Bu kararını da 40 yıl önce Justice Melcer adında bir vatandaşın yaptığı benzer bir başvuruyu kanıt göstererek gerekçelendirmiştir. Dolayısıyla İsrail, yasa gereği Araplar veya diğer azınlıklara Yahudiler ile eşit yurttaşlık kimliği vermemektedir.²

İsrail’deki azınlıklar ele alındığında karşılaşılan bir diğer önemli problem ise, İsrail’in hangi sınırları esas aldığını ve bu sınırlar içindeki demografik dinamiklerin neler olduğunu tespit etmekle ilgilidir. İsrail’in resmî olarak tanınan uluslararası sınırları 1967 sınırlarıdır. Ancak İsrail hâlâ Golan Tepelerini, Kudüs’te ve Batı Şeria’daki bazı bölgeleri işgal altında tutmaktadır. Dolayısıyla burada şu sorunun cevaplanması gerekmektedir: Bu bölgelerde yaşayan Arap çoğunluk nasıl olup da “Arap azınlık” durumuna düşürülmüştür?

İsrail’de Nüfus ve Azınlıklar

1922 yılı nüfus kayıtlarına bazı Avrupalılar da dâhil edilmiş olmasına rağmen, bölgede Araplar hâlâ nüfusun %78’ini, Yahudiler ise %11’ini oluşturmaktaydı. Bu dönemde Yahudilerin çalışmaları sonucunda Filistin topraklarındaki 300.000, bazı kaynaklara göre 400.000 Arap, bölgeden göç etmek zorunda kalmıştı. Zira işgalci İsrail’in ilk başbakanı David Ben Gurion, “statükoya bağlı kalmayacaklarını, genişleme eğiliminde dinamik bir devlet kurduklarını” söyleyerek³ niyetlerini açıkça ortaya koymuştu.

1948 yılındaki mevcut sınırları itibarıyla işgalci İsrail’in sınırları içerisinde kalan azınlıkların nüfusu, Hristiyan Araplar ve Dürzilerle birlikte yaklaşık 200.000 civarındaydı ve bu sayı İsrail nüfusunun yaklaşık %19’una denk gelmekteydi.⁴ Yeni işgal ettiği topraklarla hem alanı hem de nüfusu artan İsrail’in günümüzdeki toplam nüfusu 8,1 milyondur.⁵ Bu nüfusun %74,8’i Yahudilerden, %25,2’si ise azınlıklardan oluşmaktadır.⁶ Azınlıklar arasında Müslüman Araplar %17,6, Hristiyanlar %2, Dürziler %1,6 ve diğerleri de %4 olarak ifade edilmektedir. Başka bir deyişle İsrail’de yaşayan toplam nüfusun yaklaşık 1,7 milyonu

Yahudi değildir. Bunlar, topluca İsrail’in Arap vatandaşları olarak tarif edilmekle birlikte, her biri ayrı özelliklere sahip, esas itibarıyla Arapça konuşan farklı gruplardan oluşmaktadır.⁷

İsrail’deki Yahudi nüfusun yıllık artış oranı %1,7 iken, bu rakam Arap nüfus için %2,6, Müslüman Araplar içinde ise %2,8’dir. Toplam doğurganlık oranlarında da Arapların lehine bir durum ortaya çıkmaktadır. Yahudiler için bu sayı %2,88 iken Müslüman Araplar için ise %3,84’tür. Doğurganlık oranlarındaki bu fark ancak yapılan “aliya” ile yani dünyanın farklı bölgelerinden Yahudilerin Filistin’e getirilmesi ile dengelenebilmiştir.⁸ İsrail, sürekli göç alma ve yerleşimci politikalarıyla Yahudi nüfusunu arttırarak Arap nüfus artışını dengelemektedir. Hâlihazırda İsrail’de etnik anlamda başta Filistinli Araplar olmak üzere Dürziler ve Çerkezler de yaşamaktadır. İsrail, Filistinli Arapları dinî kimlik üzerinden Müslüman, Hristiyan ve Bedevi olarak da üçlü bir ayrıma tabi tutmaktadır. Müslümanların tamamına yakını Sünni iken Hristiyanlar arasında Katolik, Ortodoks ve 1980 yılında buraya gelen Maruniler de mevcuttur.

Ülkedeki azınlıklar başlıca dört bölgede yoğunlaşmıştır: el-Halil (Nasıra kenti dâhil olmak üzere), Hadera ve Petah Tikva arasındaki bölge, Negev ve Kudüs. Buralardan başka Akka, Lod, Hayfa, Remle ve Yafa gibi şehirlerde de dağılmış olarak yaşayan azınlıklar vardır.⁹

İsraili Arap mı, Filistinli mi?

Ortadoğu siyasi terminolojisinde “İsraili Araplar” tabiri, 1948 Savaşı ile birlikte İsrail işgali altında kalan topraklardaki Arapları ifade etmektedir. Bu tabir, 1967 Savaşı’ndan sonra işgal edilen Batı Şeria ve Gazze Şeridi’ndekileri kapsamamaktadır. Bu iki grubun arasında, kimliği bakış açısına göre değişen “Kudüs Arapları” vardır ki, bunlar İsraililerce “İsrail Arabı”, Filistinlilerce “Filistinli” olarak nitelendirilmektedir.¹⁰

İsrail’in kurulması Filistinli Araplar açısından büyük felaket anlamına gelen “Nakba” ile tarif edilir. 1948 yılında yaşadıkları yerlerden edilen insan sayısı 750.000 olarak hesaplanmaktadır.¹¹ Filistinlilerin çoğu Suriye, Ürdün, Mısır, Lübnan

gibi komşu ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. İsrail sınırlarında kalan Filistinliler ise, bir süre sonra “İsrail vatandaşı” haline getirilmiştir.¹² Zaman içerisinde, geri dönen mülteciler ve 1950’lerde 40.000 Arap ailenin birleşmesiyle nüfus artmaya başlamış, yüksek doğum oranına bağlı olarak da demografik açıdan geniş çapta bir büyüme yaşanmıştır. 1991’de İsrail içindeki Arapların sayısı 875.000’e yükselmiştir.¹³ Günümüzde buradaki Müslüman Arap nüfus 1,3 milyon olarak hesaplanmaktadır. Müslüman Araplar, Yahudi olmayan nüfusun %77’sini oluşturmaktadır ve çoğunluğu Sünni’dir. Müslüman Arapların yarısından fazlası el-Halil’deki köy ve kasabalarda yaşamaktadır.¹⁴ Bugün İsrail, toplam Filistin topraklarının %93’ünü kontrol etmektedir ve Arap vatandaşların bu arazilerin %80’ine erişimi yoktur. Arap belediyeler, toplam arazinin yalnızca %2,5’ini kontrol etmektedir.¹⁵

İlk dönemlerde işgal devleti İsrail’de yaşayan Filistinli nüfus, sosyoekonomik ve siyasi olarak adeta kenara itilmişti ve tek bir bölgede toplanmıştı. Asimile olmamışlardı ama hemşerilerinden koparılmışlardı ve askerî bir idareye tabiydiler. Yurtlarını terk etmek zorunda kalanlar ise özellikle toplumun eğitilmiş ve ekonomik anlamda güçlü olan kesiminden insanlardı. Dolayısıyla çoğunluğu öğretmen, doktor, mühendis ve iş sahibi olan bu insanların bölgeden göç etmesi, buradaki Müslüman toplumu sosyal ve kültürel anlamda büyük ölçüde zayıflatmıştı.

Bugün İsrail olarak tanımlanan sınırlar içerisinde yaşayan Müslümanlar çok katı bir askerî düzene tabidir. Son derece sıkı güvenlik uygulamalarının yanı sıra ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik düzenlemeler yapılarak Müslümanlar hâkimiyet altında tutulmaktadır. Bu uygulamalar İsrail’de kalmak isteyenler için alabildiğine katı biçimde yürütülürken, can korkusuyla topraklarını terk etmek isteyenlerin gidişleri ise kolaylaştırılmaktadır. Demografik anlamda İsrail’in amacı Müslüman Arapları küçük ve örgütsüz gruplar şeklinde tutarak çoğunluğa karşı herhangi bir tehdit oluşturmalarının önünü almaktır. Bunun için de bir yandan Filistin topraklarına dışarıdan Yahudi yerleşimcilerin gelişi teşvik edilmiş bir yandan

da Filistin’de etnik temizlik yapılmıştır. İsrail, kuruluş aşamasında Filistinlileri korkutmak amacıyla birçok toplu katliam yapmıştır. Bir yanda soykırıma varan bu uygulamalar devam ederken, diğer yanda da Siyonist yöneticiler, göç eden Filistinlilerin topraklarına geri dönüşünü yasaklamıştır. İsrail işgal rejimi, ilk yıllarından itibaren Arap topraklarını kontrol etmeye çalışırken Filistinlilerin geride bıraktığı özel ve kamusal gayrimenkulleri, çiftlikleri, fabrikaları, mağazaları ve diğer bütün mülkleri, Yahudi mülkiyetine aktarma siyaseti izlemiştir.

Ayrıca Filistin veya Arap kültürü ile alakalı, ülkenin tarihî hafızasının bir parçası olan yer isimleri, şehirlerin çehresi ve Filistin’i çağrıştıran ne varsa değiştirilmiş, Arap izleri her ne varsa silinmeye çalışılmıştır.¹⁶ İsrail, ekonomik kaynaklarını kullanmak ve siyasi kontrolünü sağlamak için de Arap toplumundan kendine sadık siyasi oluşumların çıkmasını teşvik etmiştir.

İlk işgal döneminin son evresinde, 1965 yılından başlamak üzere, Arap aktivistler parlamento seçimlerine katılmak için *el-Ard* (Toprak) adında bir “Sosyalist Liste” oluşturarak siyasi bir kurum çatısı altında seçimlere katılmak istemiş ancak İsrail, bu oluşumu yasa dışı ilan etmişti. Bunun üzerine oluşum, Filistinlilerin bir Arap partisi olarak seçimlere katılma talebinde bulunmuş fakat bu talep de reddedilmişti. Grubun esas isteği, bir Komünist Partisi veya Yahudi-Arap partisine alternatif olarak, büyük Filistinli kolektif ve Arap ulusunun parçası olarak İsrail seçimlerine katılmaktı.¹⁷

İsrail’de yaşayan Müslümanların önemli sorunlarından biri de eğitim idi. Kültürel çoğulculuk ve eğitimde plüralizm taleplerinin hukuki boyutu olmasına rağmen egemen (Yahudi) etnik grubun menfaatlerine hizmet etmediği sürece bu konuda engeller çıkarılıyordu. Yerel Filistinli Arap toplumunun marjinalleştirilmesi bu dönemde sık rastlanan demokratik ve eşitlikçi olmayan uygulamalardan idi.¹⁸ İsrail, uluslararası camianın gözü önünde gerçekleştirdiği bütün bu uygulamalarını ve olağanüstü hal ortamını, devletin kuruluş aşamasında olmasıyla açıklıyordu. Araplara güvenilmediğini savunarak ulusal

güvenliği sağlama adına bu tür uygulamaların devam ettirileceğini söylüyordu.

1966 yılında askerî yönetimin kaldırılmasıyla birlikte, Filistin vatandaşları geçiş izni ya da askerî izin almadan hareket edebilmeye başlamıştı. Bu günlerde Filistinliler anavatanlarında dolaştıklarında coğrafi alanın büyük ölçüde değişime uğradığını gördüler; zira Filistin'deki köylerin çoğu yıkılmış ve Filistin şehirleri Yahudileştirilmişti. Her yerin adı da değişmişti.

Bu dönemde, bölgesel ve uluslararası değişimle birlikte, İsrail içindeki azınlıkların davranışlarında da değişiklik görülür. 1967 yılında 6 Gün Arap-İsrail Savaşı ile Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ün de işgal edilmesi üzerine, yeni Filistin bölgeleri İsrail kontrolüne girmişti. Böylece 1948 yılında işgale uğrayanların statüsü ile 1967'de işgale uğrayanlarıki tamamen ayrılmıştı. Öncekiler İsrail vatandaşlığından yararlandırılırken, ikinci gruptakiler tamamen düşman kategorisinde değerlendirilmekteydi. İsrail'deki Müslüman Araplar da bu fiilî durumu kabul etmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra Filistinliler, kendi siyasi, kültürel ve sosyal hakları için mücadelelerini kendilerinin vermeleri gerektiğini anlamıştır.

İsrail'dekiler için serbest dolaşım, istihdam, eğitim ve siyasi örgütlenme fırsatları verilmeye; Arap nüfus iş gücüne entegre edilmeye başlamıştır. Aynı zamanda siyasi ve kültürel örgütlenmeler de bu dönemde artmıştır. Örneğin Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) yanlısı Köyün Oğulları adlı bir örgüt ortaya çıkmış ve 1976'dan itibaren Toprak Günü eylemleri yapmaya başlamıştır.¹⁹

1967 yılında İsrail'in Gazze ve Batı Şeria gibi Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerleri işgal etmesi, İsrail içindeki Arap nüfus ile bu bölgelerdeki nüfusun iletişimini kolaylaştırmıştı. Bir yandan hak ve hürriyetlerle ilgili talepler artarken, bir yandan da İslamlaşma ve milliyetçilik gibi duygular daha belirgin hale gelmişti. Bu dönemde Filistinlilerin talepleri; yerel belediyelerin yönetilmesi, bütçede eşit dağılım, eğitim fırsatları, sosyal ve kültürel eşitlik gibi unsurlar çevresinde dönüyordu. Bu dönemi karakterize eden özellik ise, bilhassa iki halk arasında eşitliği savunan sivil toplum

kuruluşlarıdır. “Musava” (Eşitlik Merkezi), İsrail'deki Arap Vatandaşları Savunma Merkezi, İsrail'deki Arap Vatandaşları Savunma Merkezi (Adaleh) ve İsrail'de Arap Azınlık Haklar Hukuk Merkezi gibi kuruluşlar bunlar arasından en çok dikkat çekenlerdir.²⁰ Ayrıca bu dönemde İslami hareketlerin ve grupların da İsrail içinde arttığı görülmektedir. İslami hareketler eşitliği pragmatik bir düzeyde kullanmayı tercih ederek parlamento seçimlerine bazen katılmış bazen de seçimleri boykot etmiştir.

Üçüncü aşama ise 1990'lı yılların başındaki Madrid girişimiyle başlayan ve ardından Oslo ile devam eden barış süreci dönemidir. Ancak bu dönem yeni bir durum ortaya çıkarmış ve İsrail içindeki siyasi hayata aktif olarak katılım gösteren Filistinliler, birçok partiye bölünmüştür. Milliyetçi, İslami ve liberal olarak nitelenebilecek bu partilerin İsrail meclisinde -nüfus oranıyla bakıldığı zaman- temsiliyetleri çok düşük seviyede kalmıştır. Bir yanda Araplar arasındaki bölünmüşlük diğer yanda seçim sisteminden kaynaklanan ve büyük partileri kayıran bu düzende,²¹ Araplar nüfus olarak %22 civarında olmalarına rağmen, 2013 seçimlerinde dahi 120 sandalyeli mecliste ancak 11 milletvekili ile temsil edilebilmişlerdir. Bu da reel temsiliyette %10'un altına tekabül etmektedir. 2015 seçimlerde Araplar toplam dört parti ile mecliste girmiştir. Hadash, Raam, Balad ve Taal adlı bu partiler, hâlihazırda İsrail meclisinde 13 milletvekili ile temsil edilmektedirler.²² İsrail'de düşük tutulan seçim barajı birçok Arap partisinin İsrail meclisine (Knesset) girmesine olanak sağlamasına rağmen bugüne kadar İsrail'de kurulan 32'den fazla hükümette henüz Arap kökenli bir milletvekili yer alabilmiş değildir.

Bu dönemde Filistinliler, siyasi, kültürel ve insani haklar talep ederken özellikle Azmi Bişara ve diğer Filistinli aydınların başını çektiği Kolektif Haklar Mücadelesi büyük ses getirmişti. İsrail, azınlıklarla ilişkide “Yahudi bir devlet” mi yoksa bütün vatandaşlara eşitlik öngören “demokratik bir devlet” mi olmaya çalışacağı ikileminde kalmıştır. Bununla birlikte Oslo anlaşmaları, Kudüs'teki Araplara gerek İsrail gerekse Filistin seçimlerine katılma hakkı tanıyarak bu ikili kimliği

resmileştirmiştir.²³ Örneğin 1995 yılında kurulmuş olan Yerinden Edilmişlerin Haklarını Savunma Derneği, 1948 yılında köylerini terk etmek zorunda bırakılan ve sonrasında geri dönmelerine izin verilmeyen Filistinlilerin dramını gündeme taşımıştı. Dernek, 1997 yılında İsrail'in Filistin toprakları üzerinde işgal rejimini kurduğu günü *Nakba Günü* ilan etmiştir.

2006 yılındaki parlamento seçimlerinde ağırlıklı olarak Arap olan Hadash Partisi, Filistin asıllı İsraililerin ulusal azınlık olarak tanınmasını talep etmiş ve İsrail'e bütün vatandaşlarının devleti olması çağrısında bulunmuştu. Bunun yanı sıra 2006-2007 döneminde yine Filistinli aydınlar tarafından basılmış olan *Gelecek Vizyonu (Future Vision)* adlı metin, Yahudi hegemonyasındaki siyaset üzerine etik ve siyasi yakınmaları içeriyor ve etnik grupların bir arada yaşayabileceği, bireysel kolektif hakların dengelenebileceği modelleri tartışıyordu.²⁴

Sonuç olarak İsrail'de yaşayan Müslümanlar, büyük bir nüfusa sahip olmalarına rağmen İsrail siyasetini etkileyecek durumda değildir ve olmalarına da izin verilmemektedir. Yıllar içinde eğitim, kültürel haklar ve dil problemleri konularında belli oranda ilerleme sağlansa da Araplar ciddi boyutta insan hakları ihlalleri ile karşılaşmaktadır. Medya araçlarında veya gazetelerde sıkça görülebilen şiddet içerikli yayınlar, İsrail polisinin tahrik ve kışkırtmaları, Arap milletvekilleri hakkında açılan soruşturmalar ve benzeri politikalar, yaşanan hak ihlallerinden sadece bir kısmıdır.²⁵

Araplara karşı fiziksel ve sözlü saldırılar, gösteriler sırasında İsrail polisi tarafından tartaklanma, aşırı şiddete maruz kalma, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, Arap olan bazı siyasetçilere seyahat yasağı gibi kısıtlamalar getirilmesi, İsrail'de Araplara yönelik anti demokratik uygulamalardan sadece bazılarıdır. Nitekim bu dönemde İsrail'in bu tarz uygulamaları bazı Batılı kuruluşlar ve İsrail içinde eşitlikçi bir sistemi savunan sivil toplum kuruluşları ve dernekler tarafından da ağır biçimde eleştirilmektedir.

“Yahudi Devleti” tanımını aşırı derecede vurgulayan İsrail, yasalarına göre farklı etnik ve dinî yapılardan gelenlerin oluşturacağı bir

“İsrail ulusu” varlığını tanımamaktadır. Ayrıca İsrail'deki Filistinliler devlet tarafından ulusal bir grup olarak da tanınmadığından, Yahudi ulusal kimliği karşısında Filistinli Arap ulusal kimliği de resmen ve siyasi olarak reddedilmiş durumdadır.²⁶ Bu uygulamaların bir sonucu olarak da İsrail'de askerlik mecburi olmasına rağmen Arap asıllı kişilerin askerlik yapması yasaklanmıştır. Bu da çoğu zaman Arapların ikinci sınıf vatandaş olarak nitelendirilmelerine sebep olmaktadır.²⁷

Hristiyan Araplar

Yaklaşık 130.000 kişiyle ikinci büyük azınlık grubunu oluşturan Hristiyanların %90'ı Arap'tır. Hristiyan toplumun %42'si Rum Katolik, %32'si Rum Ortodoks, kalanlar da Katolik kilisesine bağlıdır. Genellikle şehirlerde yaşamaları ayırt edici bir özelliktir.²⁸ Esas itibarıyla Nasıra, Şfar'am ve Hayfa dâhil olmak üzere, önemli kentlerde ikamet etmektedirler. Hristiyan Araplar arasında 2000 yılında İsrail Lübnan'dan çekildikten sonra İsrail'e gelen 7.000 civarında Maruni de vardır.²⁹

Filistin coğrafyası Hristiyanlığın doğduğu topraklar³⁰ olduğu için buralar Müslümanlar için olduğu kadar Hristiyanlar için de önemlidir. Arap Hristiyanlar tıpkı Müslümanlar gibi o toprakların yerli halkından olup asırlar boyunca Filistin'de yaşamıştır. Hristiyan Arapların Osmanlı döneminde yasal bir statüleri vardı. 1852 yılında Osmanlı Devleti, dış güçlerin Filistin Hristiyanları üzerindeki etkisini hafifletmek için *Statüko Belgesi* denilen bir doküman hazırlayarak kutsal topraklardaki bütün Hristiyan dinî mekânlarını ve o gün için hangi kilisenin o mekânlara sahip çıktığını kayıt altına almış ve belirlenen bu statükonun değiştirilemeyeceği konusunda devlet resmî güvence vermişti. Hem Hristiyan mezheplerinin kendi aralarında ve hem de topluca Hristiyan cemaati ile Osmanlı Devleti arasında oluşturulan bu uzlaşma metni, Osmanlı idaresinin sona ermesinin ardından İngiliz manda yönetimince ve onu takip eden İsrail işgal devleti tarafından da kabul edilmiş, büyük değişikliklere uğramadan günümüze kadar gelmiştir.³¹

İsrail, 1948'den bu yana Hristiyan cemaatlerle öncelikle Din İşleri Bakanlığı üzerinden bağlantı

kurmuş ve bu cemaatlerden bazılarını çok-hukuklu sistem çerçevesinde resmen tanımıştır. Bu “tanınmış” cemaatler Grek Ortodoks, Grek Katolik, Ermeni Ortodoks, Ermeni Katolik, Latin Katolik, Süryani Ortodoks, Süryani Katolik, Maruni ve Anglikan Episkopal kiliseleridir. Bu dokuz tanınmış cemaat, Din İşleri Bakanlığı’na koordine edilen yasal bir çerçeve içinde kendi kilise mahkemelerini kurabilmekte ve kilise mensuplarına medeni hukuk dâhiline giren konularda resmî olarak adalet dağıtabilmektedir. Tanınmış cemaatler, devletten özerk, kendi kilise eğitim sistemlerini oluşturabilmekte; kiliselere ait hastaneler, okullar, yaşlı ve muhtaç bakım merkezleri işletebilmekte, yani cemaate münhasır bir sosyal güvenlik sistemi yapılandırabilmektedirler.

İsrail’deki Hristiyan nüfus sürekli olarak azalmıştır. Bu durumun temel sebebi, Hristiyanların doğum oranlarının Müslümanlara nazaran daha düşük olması ve düzenli olarak dışarıya göç vermeleridir.

İsrail’in Hristiyan Arap azınlığa karşı politikaları ve onlarla ilişkileri, dönemseller çıkarlarına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. İsrail, kuruluş yıllarında bölgede yaşayan Hristiyanları kendi safına çekmeyi denemiştir. Kaldı ki, İsrail’in bir devlet olarak yaşayabilmesi için yardımcı olacak büyük güçlerin hepsi Hristiyan olduğundan, bu dönemde Filistin’deki bütün Hristiyanların işgale ikna edilmesi gerekiyordu. Ancak bu oldukça zor bir işti, çünkü Hristiyanlar 1000 yıldan fazla bir süredir bu topraklarda yaşıyorlardı. Bu konuda en büyük direnişi Vatikan, yani Latin Katolik Kilisesi göstermiştir. Bölgede bir Yahudi devletinin kurulmasına şiddetle muhalefet eden Vatikan, bunun gerçekleşmesini engelleyemeyince 1947 yılında Birleşmiş Milletler’in hazırladığı UNSCOP (*United Nations Special Committee on Palestine*) raporuna müdahale etmeye çalışmıştır. Vatikan, her ne kadar taksim planını durduramadıysa da hazırlanan raporla, taksim planında Kudüs kentinin Arap ve Yahudi devletlerine bırakılmayarak Birleşmiş Milletler yönetiminde uluslararası bir statü kazanmasını sağlamıştır.³² Kudüs’teki *de facto* durumu kabul etmeyen Vatikan, Kudüs’ün uluslararası bir yönetime devredilmesinde ısrar etmiştir. Vatikan problemi, İsrail diplomasisini

uzun yıllar boyunca meşgul etmiş ve Katolik dünyasının liderinin İsrail’i tanınması için İsrail’deki kilise mülklerinin statüsü, Amerika’nın aracılığı vb. çeşitli yöntemler denenmiştir.³³

Siyasal anlamda Hristiyan Araplar, Müslümanlarla beraber hareket etmiştir. İsrail’in azınlıkları mümkün olduğunca kendi aralarında parçalama stratejisi, bu iki dinî grup üzerinde pek başarılı olamamıştır.

İsrail’in Hristiyan cemaatlere karşı yürüttüğü politikaların bir diğer ayağı ise, var olan kiliselerin muhataplığını indirgemektir. Yabancı güçlerin ve devletlerin müdahale oranını azaltmak için ve İsrail’i daha homojen bir ülke ve toplum haline getirme amacıyla, bölgede birçok Hristiyan kilisesi olmasına rağmen, sadece yukarıda geçen dokuz kilise resmî olarak tanınmıştır. İsrail’in Hristiyan azınlıkla ilişkilerinin diğer bir ayağı ise kilise mülklerinin durumu ve hukuki statüleri meselesidir. İsrail politikasına yön veren temel prensip, stratejik ve ekonomik değer taşıyan konumdaki kilise arazileri ve mülklerinin tercihen kamulaştırılması, bunun mümkün olmadığı durumlarda da bu arazi ve mülklerin İsrail güvenlik güçlerinin kontrolüne açılması ve hiçbir şekilde İsrail güvenliğini tehdit edecek şekilde kullanılmalarına izin verilmemesidir.³⁴ İsrail, bir yolunu bularak söz konusu cemaatlerin mülklerini büyük ölçüde ele geçirmiştir. Bu noktada özellikle Hristiyanlar arasındaki mezhepsel tartışmalardan faydalanma yolunu tercih ettiği görülmektedir. Hristiyan mezhepleri arasında mevcut tarihî ihtilaflar ve çatışmalar, İsrail açısından faydalanılacak bir alan oluşturmuştur. Uluslararası kamuoyunun büyük kısmında artık İsrail’in varlığı tartışma konusu yapılmadığı ve Hristiyan olan Batılı güçler İsrail’i Ortadoğu’nun bir parçası olarak kabul ettiği için, yerel Hristiyanların yapabileceği pek bir şey kalmamış ve direnişlerini büyük ölçüde kaybetmişlerdir.³⁵

Bedevi Araplar

İsrail’in azınlıklarının dağılımı esas alındığında, Bedevi Arapların 170.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunların tamamı Müslüman olup 30 kadar aşirete mensuptur. Çoğunluğu güneyde geniş

bir alana yayılmıştır. Eskiden göçebe çobanlar olan Bedeviler günümüzde aşiret yapısından yerleşik bir toplum yapısına geçiş sürecindedir ve kademeli olarak İsrail'in iş gücüne katılmaktadır.

Bedeviler, ülkedeki Müslüman Arapların %10'unu oluşturmaktadır. Şimdilerde geleneksel kabile yaşantısından belli bir oranda uzaklaşmaya başlayan Bedeviler, sabit bir işte çalışmaya, evlerde oturmaya, kılık kıyafet, sağlık ve eğitim gibi konulara önem vererek yerleşik toplum anlayışına uygun yaşam tarzlarına geçmeye başlamıştır.³⁶

Bedevilerin çoğunluğu (güneydekilerin %40'ı ve kuzeydekilerin %85'i) standart belediye hizmetlerinin verildiği yerleşim bölgelerinde yaşamaya ve yavaş yavaş İsrail'deki iş sahalarına girmeye başlamıştır. Eğitim seviyesinin yükselmesiyle doğru orantılı olarak Bedevilerin mesleki durumları da büyük oranda değişmiştir. 1950'li ve 1960'lı yılların çobanları ve çiftçileri artık sanayi, ulaşım, inşaat ve sosyal hizmetler gibi alanlarda boy göstermeye başlamıştır. Askerlik hizmetinde bulunmaları dikkate alındığında Bedevilerin Arap azınlık içinde İsrail toplumuna en fazla entegre olmuş kesimi oluşturduğunu söylemek mümkündür.³⁷

Dürziler

Dürziler, İsrail'in kuzeyindeki 22 köyde yaşayan, Arapça konuşan, 117.000 civarında bir nüfusa sahip ayrı bir kültürel, sosyal ve dinî cemaattir. Dürzi dini yabancılara açık olmamakla birlikte, mensuplarının içinde yaşadıkları ülkenin hükümetine tam bir sadakatini öngören takiye kavramı, bu inanın felsefesinin en bilinen yönlerinden biridir.³⁸

Dürziler her ne kadar Arapların bir alt kümesi olarak kabul edilecek olsa bile Araplarla araları hiçbir zaman çok iyi olmamıştır. Zira Dürziler, Fatımi, Osmanlı ve Arap hükümlerinde dönemlerinde büyük mağduriyetler yaşamış olmanın izlerini taşımaktadır. Köyleri yakılan Dürziler, İslam'a bağlıymış gibi görünmeye zorlanmıştır.³⁹ Bu yüzden 1936-1939 yılları arasındaki Arap direnişi sürecinde de 1948 yılındaki bağımsızlık savaşı sırasında da İsrail safında yer almışlardır.⁴⁰ Dürziler bu tercihleri sebebiyle diğer Araplar tarafından *murtazika* (paragöz) olarak anılmaktadır.⁴¹

Öte yandan Dürzilerle İsrail yönetimi arasında bazı temel sorunlar da söz konusu olmuştur. İlk olarak İsrail, özellikle el-Halil bölgesinde Dürzi topraklarına el koymuştur. İkinci olarak 1977 ve 1987'de devlet, Dürzilerin bulunduğu yerel yönetimlerde eşit oranda arsa payı tahsis kararı almış olmasına rağmen bu karar ancak 1994 yılında İzak Rabin'in başbakanlığı döneminde uygulanabilmiştir. Dürziler ayrıca sosyoekonomik olarak da yeterli eğitim ve iskân olanaklarına sahip değildir. Üçüncü olarak Dürziler arasında İsrail'in esas olarak ırkçı bir devlet olduğunu savunan bir aydın ve sanatçı kesim vardır. Bu itirazın bir boyutu da İsrail'in zorunlu askerlik uygulamasıyla ilgilidir. Zira Dürziler, kendilerine ait olmayan bir millî davaya boğun eğip bunun için ölmeye gitmeye zorlanmaktan ötürü tepkilidir.⁴²

Dürziler, esas olarak kuruluş aşamasından itibaren, gerek 1967 Savaşı gerekse 1982 İsrail-Lübnan Savaşı gibi birçok bölgesel gerilimde, İsrail ile iyi ilişkiler kurmuştur. "Azınlık içinde azınlık" olmaları (Arap azınlığın içinde bir grup olmaları) dolayısıyla "çoğunlukla" (İsrail Yahudi toplumuyla) iyi ilişkiler içinde olmuşlardır. Bu tutumları sonucu İsrail rejiminden çeşitli özerklikler alarak genel Arap azınlıktan daha avantajlı bir konumda varlıklarını sürdürmektedirler.⁴³

Çerkezler

Çerkezler kuzeydeki iki köyde toplanmış yaklaşık 3.000 kişiden oluşan Sünni Müslüman bir topluluktur. Ülkedeki geniş Müslüman cemaatin ne Arap kökenini ne de kültürel geçmişini paylaşmaktadırlar. Ayrı bir etnik kimliği olan ve ne Yahudi toplumuna ne de Müslüman cemaatine asimile olan bu topluluk, İsrail'in ekonomik ve millî işlerine katılmaktadır.⁴⁴

Sonnotlar

- ¹ Suna Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, *Avrasya Dosyası*, s. 245.
- ² Nadim N. Rouhana, “Homeland Nationalism and Guarding Dignity in a Settler Colonial Context: The Palestinian Citizens of Israel Reclaim Their Homeland”, *borderlands e-journal*, Vol. 14, No. 1, 2015, s. 13.
- ³ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, Ekim 2004, s. 115.
- ⁴ “Israel’s Arab population”, Central Bureau of Statistics, Kasım 2002, www.cbs.gov.il/statistical/arabju.pdf (28 Aralık 2016).
- ⁵ Factbook Year Book, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (29 Aralık 2016).
- ⁶ Factbook Year Book.
- ⁷ Ruth Ben-Haim, *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, 2008, s. 138-139.
- ⁸ “İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu”, Rapor, SETA, Aralık 2012, s. 24.
- ⁹ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 239.
- ¹⁰ Nadim N. Rouhana, Areej Sabbagh-Khoury, “Settler-Colonial Citizenship: Conceptualizing the Relationship between Israel and Its Palestinian Citizens”, *Settler Colonial Studies*, Routledge, 2014, ss. 1-17.
- ¹¹ United Nations Relief and Works Agency, <http://www.un.org/unrwa/refugees/whois.html> (27 Aralık 2016).
- ¹² Kay Zare, *Permanent Transitions: Collective Identity Formation in Israel, Jordan, and Palestine*.
- ¹³ Jacob M. Landau, “İsrail’deki Arap Azınlık”, *Avrasya Dosyası*, c. 2, S. 1, ss. 218-224.
- ¹⁴ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 239.
- ¹⁵ Rouhana, “Homeland Nationalism and Guarding Dignity...”, s. 4.
- ¹⁶ Rouhana, Sabbagh-Khoury, “Settler-Colonial Citizenship...” ss. 3-4.
- ¹⁷ Rouhana, Sabbagh-Khoury, “Settler-Colonial Citizenship...” s. 7.
- ¹⁸ İsmail Ebu Saad, “State-Controlled Education and Identity Formation Among the Palestinian Arab Minority in Israel”, *American Behavioral Scientist*, Vol. 49, No. 8, April 2006, ss. 1088-1090.
- ¹⁹ Jonathan Mendilow, “Israel’s Palestinian Minority: From ‘Quietism’ to Ethno-nationalism”, *Israel Studies Review*, Summer 2012, Vol. 27 Issue 1, June 2012, ss. 142-143.
- ²⁰ Rouhana, Sabbagh-Khoury, “Settler-Colonial Citizenship...”, s. 10.
- ²¹ 1982 parlamento seçimlerine kadar seçim barajı %1 iken, parlamentonun 1993 yılında yasada yaptığı değişiklik, seçim barajını önce %1,5’e, sonra %2’ye çıkarmıştır.
- ²² İsrail meclisindeki milletvekilleri hakkında daha fazla bilgi için bk. http://knnesset.gov.il/mk/eng/mkindex_current_eng.asp?view=1 (2 Ocak 2017).
- ²³ Sinan İlhan, “İsrail”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 23, s. 188.
- ²⁴ Mendilow, “Israel’s Palestinian Minority...”, s. 144.
- ²⁵ Jonathan Cook, Alexander Key, “Silencing Dissent: A Report on the Violation of Political Rights of the Arab Parties in Israel”, Arab Association for Human Rights Special Report, October 2002.
- ²⁶ Rouhana, “Homeland Nationalism and Guarding...”, s. 13.
- ²⁷ Meron Benvenisti, “The West Bank Handbook, Demographic, Economic, Legal,

- Social, and Political Developments in the West Bank”, Report, 1986.
- ²⁸ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 240.
- ²⁹ *Wikipedia* “İsrail’in Demografisi”, http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Israel, (25 Aralık 2016).
- ³⁰ Anthony O’Mahony, (der.) *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra: Scorpion Cavendish, 1995.
- ³¹ İlker Aytürk, “İsrail’de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış”, *Ortadoğu Etütleri*, c. 2, S. 2, Ocak 2011.
- ³² Aytürk, “İsrail’de Hristiyan Cemaatler...” ”
- ³³ Aytürk, “İsrail’de Hristiyan Cemaatler...” ”
- ³⁴ Aytürk, “İsrail’de Hristiyan Cemaatler...” ”
- ³⁵ Ben-Haim, ss.138-139.
- ³⁶ Michael Field, *Inside the Arab World*, Cambridge: Harvard University Press, 1994, s. 18.
- ³⁷ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 240.
- ³⁸ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 240.
- ³⁹ Nisan Mordechai, “The Druze in Israel: Questions of Identity, Citizenship, and Patriotism”, *Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, Autumn s. 578.
- ⁴⁰ Mordechai, “The Druze in Israel...”, s. 580.
- ⁴¹ Mordechai, “The Druze in Israel...”, s. 579.
- ⁴² Mordechai, “The Druze in Israel...”, ss. 587-588.
- ⁴³ Ercan, “İsrail’deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu”, s. 2.
- ⁴⁴ Ben-Haim, ss. 138-139.

Kaynakça

Kitap

Arı, Tayyar, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul, Alfa Yayınları, Ekim 2004.

Ben-Haim, Ruth, *İsrail Hakkında Gerçekler*, İsrail Enformasyon Merkezi, Kudüs, 2008, s. 138-139.

Field, Michael, *Inside the Arab World*, Cambridge: Harvard University Press, 1994.

Khalidi, Rashid, *The Iron Cage, The Story of Palestinian Struggle For Statehood*, Boston, Beacon Press, 2007.

O'Mahony, Anthony (der.), *The Christian Heritage in the Holy Land*, Londra: Scorpion Cavendish, 1995.

Makale

Aytürk, İlker, "İsrail'de Hristiyan Cemaatler: Devlet ve Dinî Azınlık İlişkilerinin Kurumsallaşmasına Bir Bakış", *Ortadoğu Etütleri*, c. 2, S. 2, Ocak 2011.

Benvenisti, Meron, "The West Bank Handbook, Demographic, Economic, Legal, Social, and Political Developments in the West Bank", Report, 1986.

Cook, Jonathan, Alexander Key, "Silencing Dissent: A Report on the Violation of Political Rights of the Arab Parties in Israel", Arab Association for Human Rights Special Report, October 2002.

Ebu Saad, İsmail, "State-Controlled Education and Identity Formation Among the Palestinian Arab Minority in Israel", *American Behavioral Scientist*, Vol. 49, No. 8, April 2006, ss. 1088-1090.

Ercan, Suna, "İsrail'deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu", *Avrasya Dosyası*.

İlhan, Sinan, "İsrail", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 23.

"İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu", Rapor, SETA, Aralık 2012.

Landau, Jacob M., "İsrail'deki Arap Azınlık", *Avrasya Dosyası*, c. 2, S. 1, s. 218-224.

Mendilow, Jonathan, "Israel's Palestinian Minority: From 'Quietism' to Ethno-nationalism", *Israel Studies Review*; Summer 2012, Vol. 27 Issue 1, June 2012.

Mordechai, Nisan, "The Druze in Israel: Questions of Identity, Citizenship and Patriotism", *Middle East Journal*, Vol. 64, No. 4, Autumn.

Rouhana, Nadim N., "Homeland Nationalism and Guarding Dignity in a Settler Colonial Context: The Palestinian Citizens of Israel Reclaim Their Homeland", *borderlands e-journal*, Vol. 14, No. 1, 2015.

Rouhana, Nadim, Areej Sabbagh-Khoury, "Settler Colonial Citizenship: Conceptualizing the Relationship between Israel and Its Palestinian Citizens", *Settler Colonial Studies*, Routledge, 2014.

Smootha, Sammy, "Minority Status in an Ethnic Democracy: The status of Arap Minority in Israel", *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 13, No. 3, July 3, 1990.

the Relationship between Israel and Its Palestinian Citizens", *Settler Colonial Studies*, Routledge, 2014.

İnternet

Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/is.html> (Aralık 2016).

"Israel's Arab population", Central Bureau of Statistics, Kasım 2002, www.cbs.gov.il/statistical/arabju.pdf (28 Aralık 2016).

"İsrail meclisinde milletvekilleri", http://knisset.gov.il/mk/eng/mkindex_current_eng.asp?view=1 (2 Ocak 2017).

United Nations Relief and Works Agency, <http://www.un.org/unrwa/refugees/whois.html> (27 Aralık 2016).

Wikipedia, “İsrail’in Demografisi”, http://en.wikipedia.org/wiki/Demographics_of_Israel (25 Aralık 2016).

